O‘ZBEKISTONDA DAVLAT BUDJETI DAROMADLARINING SHAKLLANISH TENDENSIYALARI VA FISKAL BARQARORLIKNI BAHOLASH

Toshkent xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi
Gadoyeva Nilufar Erkinovna
nilufargadoeva@icloud.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasi Davlat budjeti daromadlarining shakllanish tendensiyalari va ularning fiskal barqarorlik bilan o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilingan. Budjet daromadlarini baholashda nominal tushumlar dinamikasi bilan cheklanmasdan, daromadlarning yalpi ichki mahsulotga nisbati, konsolidatsiyalashgan budjet saldosi, davlat qarzi, daromadlar tarkibi va ularning takrorlanuvchanligi kabi mezonlardan foydalanish zarurligi asoslangan. Tadqiqot natijalari 2016–2025-yillarda budjet daromadlari sezilarli nominal o‘sgan bo‘lsa-da, fiskal barqarorlik daromadlarning iqtisodiyotga nisbatan sig‘imi, tarkibiy diversifikatsiyasi va real undiriluvchanligi bilan belgilanishini ko‘rsatadi.

Abstract. This article examines the dynamics of state budget revenues in Uzbekistan and their relationship with fiscal sustainability. The study argues that nominal revenue growth alone is insufficient to assess fiscal stability. Therefore, budget revenue-to-GDP ratio, consolidated budget balance, public debt, revenue composition and recurrence of fiscal sources are considered simultaneously. The results demonstrate that despite substantial nominal growth in budget revenues _____ 2016–2025, fiscal sustainability depends primarily on the quality, predictability and mobilization efficiency of the underlying revenue base.

Kalit so‘zlar: davlat budjeti, budjet daromadlari, soliq bazasi, fiskal barqarorlik, budjet taqchilligi, davlat qarzi, fiskal sig‘im, daromadlar diversifikatsiyasi.

Keywords: state budget, budget revenues, tax base, fiscal sustainability, budget deficit, public debt, fiscal capacity, revenue diversification.

Kirish

Davlat budjeti daromadlarining barqaror shakllanishi davlatning ijtimoiy-iqtisodiy va institutsional funksiyalarini uzluksiz moliyalashtirishning asosiy shartlaridan biridir. Shu sababli budjet daromadlari barqarorligini faqat ularning mutlaq hajmi yoki nominal o‘sish sur’atlari bilan baholash yetarli emas. Daromadlarning iqtisodiyot hajmiga nisbati, tarkibiy manbalari, takrorlanuvchanligi, alohida daromad manbalariga konsentratsiyasi hamda soliq majburiyatlarining real undirilishi kompleks tahlil qilinishi zarur.

O‘zbekistonda 2016-yilda Davlat budjeti daromadlari 41,0 trln so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yilda 359,8 trln so‘mga yetib, nominal jihatdan qariyb 8,8 baravar oshgan. Biroq mazkur o‘sishni soliq bazasining aynan shuncha kengayishi sifatida talqin qilish metodologik jihatdan asosli emas. Chunki nominal tushumlarga real iqtisodiy o‘sish bilan bir qatorda inflyatsiya, ish haqi va foydaning nominal o‘sishi, tashqi savdo, soliq siyosati hamda ma’muriyatchilik sifati ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqotning maqsadi O‘zbekiston Davlat budjeti daromadlari dinamikasini fiskal barqarorlik indikatorlari bilan o‘zaro bog‘liq holda baholash va budjet daromadlari o‘sishining sifat mezonlarini aniqlashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodlar

Budjet barqarorligini baholashda nominal ko‘rsatkichlarni iqtisodiyot hajmiga nisbatan normallashtirish muhim metodologik yondashuv hisoblanadi. Shu asosda tadqiqotda uchta asosiy fiskal indikator - Davlat budjeti daromadlari/YaIM, konsolidatsiyalashgan budjet saldosi/YaIM va davlat qarzi/YaIM ko‘rsatkichlari qo‘llanildi.

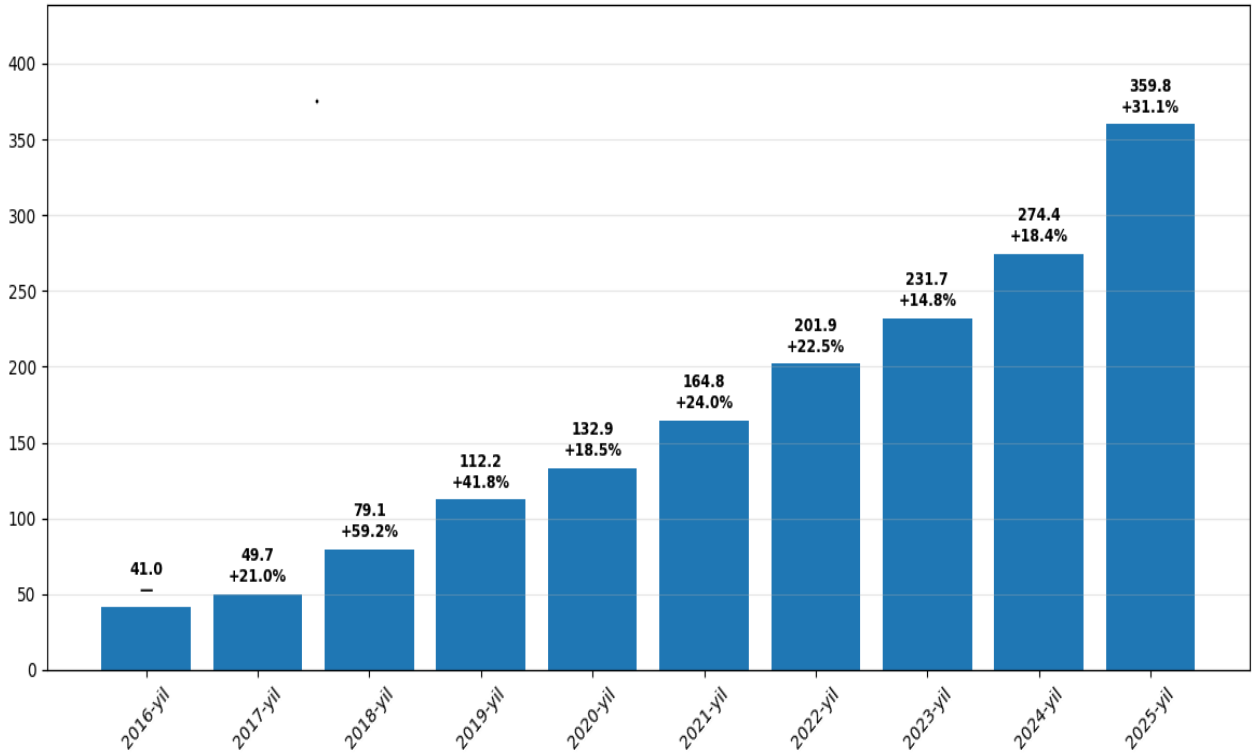
Bunda daromadlar/YaIM ko‘rsatkichi davlatning iqtisodiyotda yaratilgan moliyaviy resurslarni markazlashtirish salohiyatini, budjet saldosi joriy fiskal

muvozanatni, davlat qarzi/YaIM esa o‘rta va uzoq muddatli fiskal yukni tavsiflaydi.

Tadqiqotda dinamik, qiyosiy, tarkibiy va koeffitsiyent tahlili, statistik umumlashtirish hamda tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi.

Asosiy natijalar va tahlil

2016–2025-yillarda O‘zbekiston Davlat budjeti daromadlari barqaror o‘sish trendiga ega bo‘lgan. Ayniqsa, 2025-yilda daromadlar 359,8 trln so‘mga yetib, oldingi yilga nisbatan 31,1 foiz o‘sish qayd etilgan. 2020–2025-yillarda esa budjet daromadlari 132,9 trln so‘mdan 359,8 trln so‘mgacha yoki 170,7 foizga oshgan.

1-rasm. O‘zbekiston Respublikasi Davlat budjeti daromadlari dinamikasi, 2016–2025-yillar, trln so‘m

Rasm ma’lumotlari budjet daromadlarining uzoq muddatli nominal trayektoriyasi izchil o‘sayotganini ko‘rsatadi. Biroq fiskal barqarorlik nuqtai nazaridan mutlaq daromadlar dinamikasini nisbiy fiskal ko‘rsatkichlar bilan to‘ldirish zarur.

1-jadval

O‘zbekistonda fiskal barqarorlikning asosiy indikatorlari, 2020–2025-yillar

Ko‘rsatkichlar	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**	**2025**
Davlat budjeti daromadlari / YaIM, %	19,9	20,1	20,3	19,2	18,9	**19,4**
Konsolidatsiyalashgan budjet saldosi / YaIM, %	–4,3	–5,0	–3,5	–4,9	–3,3	**–2,1**
Davlat qarzi / YaIM, %	33,3	32,4	31,0	32,5	33,1	**31,9**

1-jadval natijalari 2020–2025-yillarda Davlat budjeti daromadlarining YaIMga nisbati asosan 19–20 foiz diapazonida shakllanganini ko‘rsatadi. Demak, nominal budjet daromadlari jadal oshgan bo‘lsa-da, ularning iqtisodiyot hajmiga nisbatan fiskal sig‘imi keskin o‘zgarmagan. 2020-yildagi 19,9 foiz ko‘rsatkich 2022-yilda 20,3 foizga yetgan, 2024-yilda 18,9 foizgacha pasayib, 2025-yilda 19,4 foizga tiklangan.

Fiskal muvozanat bo‘yicha ijobiy tendensiya 2023-yildan keyin yaqqol namoyon bo‘ladi. Konsolidatsiyalashgan budjet taqchilligining YaIMga nisbati 2023-yildagi 4,9 foizdan 2024-yilda 3,3 foizga va 2025-yilda 2,1 foizga qisqargan. Bu qisqa muddatli fiskal muvozanatning yaxshilanganini ko‘rsatadi.

Davlat qarzining YaIMga nisbati esa 2020–2025-yillarda 31,0–33,3 foiz diapazonida shakllangan. 2025-yilda mazkur ko‘rsatkich 31,9 foizni tashkil etgan. Shu bilan birga, davlat qarzining mutlaq hajmi 2020-yildagi 23,4 mlrd AQSh dollaridan 2025-yilda 46,9 mlrd dollargacha oshgan. Bu qarz barqarorligini baholashda mutlaq qarz hajmi bilan bir qatorda uning YaIMga nisbati va xizmat ko‘rsatish xarajatlarini ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Budjet daromadlari tarkibida ham sezilarli transformatsiya yuz bergan. 2020–2025-yillarda bevosita soliqlar 45,2 trln so‘mdan 117,8 trln so‘mga, bilvosita soliqlar 46,4 trln so‘mdan 109,6 trln so‘mga, resurs va mol-mulk soliqlari 21,3 trln so‘mdan 44,9 trln so‘mga oshgan. Biroq ularning jami daromadlardagi ulushi mos

ravishda 34,0 foizdan 32,7 foizga, 34,9 foizdan 30,5 foizga va 16,0 foizdan 12,5 foizga pasaygan. Boshqa daromadlar ulushi esa 15,1 foizdan 24,3 foizga ko‘tarilgan.

Mazkur holat **tarkibiy diversifikatsiya** bilan **barqaror diversifikatsiya** tushunchalarini farqlash zarurligini ko‘rsatadi. Daromad manbalari sonining yoki ulushlarining o‘zgarishi o‘z-o‘zidan fiskal barqarorlikni anglatmaydi; qo‘shimcha manbalarning takrorlanuvchanligi va iqtisodiy sikllarga sezgirligi ham hisobga olinishi lozim.

Bundan tashqari, 2025-yilda soliq qarzdorligining **53,3 trln so‘mga** yetgani nominal daromadlarning yuqori o‘sishi mavjud soliq salohiyati to‘liq budjet resursiga aylantirilganini anglatmasligini ko‘rsatadi.

Shu asosda budjet daromadlarini shakllantirishning natijaviy fiskal zanjirini quyidagicha ifodalash mumkin:

iqtisodiy faoliyat → soliqqa tortish salohiyati → soliq bazasi → soliq majburiyati → undirilgan soliq → real budjet tushumi → takrorlanuvchi budjet daromadi → fiskal barqarorlik.

Mazkur zanjirning har bir bosqichidagi institutsional uzilish foydalanilmayotgan fiskal rezervning shakllanishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Xulosa

Tahlil natijalariga ko‘ra, 2016–2025-yillarda O‘zbekiston Davlat budjeti daromadlarining nominal hajmi sezilarli darajada oshgan. Biroq mazkur tendensiya avtomatik ravishda soliq bazasining mutanosib kengayishi yoki budjet barqarorligining bir xil darajada mustahkamlanganini anglatmaydi.

Budjet daromadlari o‘sishini **samarali soliq bazasi kengayishi** sifatida baholash uchun uchta shart muhim: birinchidan, daromadlar o‘sishi real iqtisodiy faoliyat va soliq obyektlari qamrovining kengayishiga asoslanishi; ikkinchidan, qo‘shimcha tushumlar takrorlanuvchi iqtisodiy bazalardan shakllanishi; uchinchidan, daromadlar tarkibining diversifikatsiyasi alohida soliq, tarmoq yoki

yirik soliq to‘lovchilarga konsentratsiyaning kuchayishi hisobiga yuz bermasligi lozim. Bu yondashuv manba matnida ham budjet daromadlari o‘sishini samarali soliq bazasi kengayishi sifatida talqin qilishning asosiy mezonlari sifatida ilgari surilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Davlat budjeti va davlat maqsadli jamg‘armalari budjetlarining 2025-yil ijrosi hisoboti. – Toshkent, 2026.

2. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Davlat budjeti ijrosi bo‘yicha rasmiy hisobotlar.

3. O‘zbekiston Respublikasi. *Davlat qarzini boshqarishning 2026–2028-yillarga mo‘ljallangan strategiyasi*. – Toshkent, 2026.

4. Solihov M. (2018). Soliqlar nazariyasi. - T.: Noshir.

5. Suvanov A. Mahalliy byudjetlar ijrosi samaradorligini oshirish yo‘nalishlari:f.n. ilm. dar. ol. uch. yoz. diss. avtoref. - T.: 2005. - 18 b.

6. Тожибоева Қ. Пути формирования и совершенствования доходной и расходной частей местних бюджетов Республики Каракалпакстан. Автор. дисс. ... канд. экон. наук. - Т.: 2004. - 22 с.

7. Toshmatov Sh. Korxonalarni rivojlantirishda soliqlarning roli: Monografiya. - T.: «Fan va texnologiyalar», 2008. - 204 b.

8. Xayriddinov A. Mahalliy byudjetlar daromad bazalarining barqarorligini ta’minlash yo‘llari: i.f.n. ilm. dar. ol. uch. yoz. diss. avtoref. - T.: 2009. - 124 b.

9. Qobulov X. Hududiy iqtisodiyot va mahalliy byudjetlar imkoniyatlarini oshirish yo‘nalishlari: i.f.n. ilm. dar. ol. uch. yoz. diss. - T.: 2006. - 129 b.